

De topografie van het post agrarische landschap¹

Gaat de landbouw uit Nederland verdwijnen? Het aantal boeren neemt weliswaar af, maar de totale Nederlandse landbouwproductie is al enige jaren stabiel en ook het oppervlak landbouwgrond zal tot in de verre toekomst een groot deel van het Nederlandse landschap blijven innemen. We ontkomen er dus niet aan om na te denken hoe we dit agrarische landschap willen gaan vorm geven, waarbij we te maken krijgen met een steeds grotere groep belanghebbenden, want naast boeren gaan ook natuurbeschermers en hobbyboeren zich met cultuurlandschap bezig houden.

Derk Jan Stobbelaar & Karina Hendriks

Leerstoelgroep Landgebruiksplanning WUR & Leerstoelgroep Rurale Sociologie WUR
derk-jan.stobbelaar@wur.nl &
karina.hendriks@wur.nl

Foto's

Derk-Jan Stobbelaar & Karina Hendriks

Veranderende positie van de landbouw
Het areaal landbouwgrond neemt in de toekomst af. De landbouw is en blijft echter een grote grondgebruiker (tabel 1). Daarbij moeten we ons realiseren dat een relatief groot deel van de afname veroorzaakt wordt door de toename van natuur. De natuurbeschermingsorganisaties die de grond in eigendom krijgen zullen een deel omzetten in ruige natuur, maar het grootste deel willen ze gebruiken als extensief agrarisch landschap. Deels zullen ze dat zelf beheren, maar grotendeels zullen ze dat weer verpachten aan boeren. Op kaarten zal het lijken of deze delen van Nederland van functie veranderen, in werkelijkheid blijft het in agrarisch gebruik (figuur 1).

Alhoewel de landbouw nog steeds een belangrijke grondgebruiker is in Nederland, wil dat niet zeggen dat er niets is veranderd. Door enerzijds de internationalisering van de landbouw, waardoor steeds meer voedsel van buiten Nederland komt, en anderzijds de toenemende problemen rond de landbouw (milieu, natuur, landschap) is de macht van de Nederlandse landbouw afgenomen. Bovendien wordt het aandeel van het bruto nationaal product dat de landbouw voor zijn rekening neemt steeds kleiner. Daardoor kunnen de landbouworganisaties het debat over de inrichting van de Groene ruimte niet meer domineren. Werd tot in de jaren zestig het landelijk gebied geheel ingericht naar de wensen van de landbouwsector, in de jaren zeventig waren de landinrichtingsprojecten

al meer gericht op verschillende functies in het gebied (wonen, recreatie). De inrichting van landbouwbedrijven in deze landinrichtingsprojecten bleef hoofdzakelijk gericht op het monofunctioneel produceren van voedsel.

In de jaren tachtig en negentig is ook dat inzicht veranderd. Het ministerie van landbouw (!) stelt nu dat 'heel landelijk Nederland aantrekkelijk moet zijn om in te verkeren. De verantwoordelijkheid voor een zekere basiskwaliteit van het landschap en (agro)biodiversiteit ligt in de eerste plaats bij de grondgebruikers. Zij moeten landschappelijk verantwoord ondernemen' (LNV, 2000). Uit dit citaat spreekt een toegenomen belangstelling voor landschap én een veranderend inzicht in wie verantwoordelijk is voor landschapskwaliteit.

Veranderingen binnen de landbouw

Hoe reageren de boeren op deze veranderende inzichten? Momenteel zijn in de landbouw twee ontwikkelingsrichtingen tot omvorming zichtbaar, namelijk een versnelde industrialisatie en vernieuwing (Van der Ploeg, 2002). De industrialisatie kenmerkt zich door een verdergaande ont koppeling van het agrarische productieproces van natuurlijke factoren. Daarnaast zijn een versnelde schaalvergroting, een oriëntatie op de wereldmarkt en een nadruk op beheersing van het productieproces kenmerkend. Deze ontwikkeling, die al langere tijd typerend was voor de glastuinbouw en de intensieve veehouderij, begint zich nu volgens Van der Ploeg ook af te tekenen in de grond-

	1890	1930	1950	1970	1985	1996
Agrarisch	2.157.269	2.340.610	2.512.900	2.519.497	2.395.924	2.350.807
Bos en natuur	835.014	681.528	506.319	497.087	450.024	461.177
Stedelijke functies	123.739	144.093	191.405	268.868	416.217	441.317
Infrastructuur	29.218	41.178	89.591	92.255	129.682	134.048
Water	1.007.378	945.209	852.403	774.911	760.771	765.269
Nederland	4.152.618	4.152.618	4.152.618	4.152.618	4.152.618	4.152.618

Tabel 1 Bodemgebruik in Nederland 1890-1996 (Bron: CBS bodemstatistiek en AB Onderzoek B.V. Tjeldreks grondgebruik in Nederland, Delft, 1997, overgenomen uit Nova Terra 1/2001)

gebonden melkveehouderij. Het resulteert in de vorming van megabedrijven en de te verwachten effecten op het landschap zijn: koeien uit de wei, het weghalen van belemmeringen uit het land, toenemende dominantie van maïs en een verdere afname van de toegankelijkheid door het 'cordon sanitaire'² rondom de bedrijven.

In de tweede ontwikkelingsrichting, de vernieuwing, proberen boeren met uiteenlopende strategieën hun inkomen te behouden of te verbeteren en tegelijkertijd het boerenbedrijf opnieuw te vervlechten met de samenleving en het regionale landschap. Ze combineren de productie van gebruikelijke agrarische producten met nieuwe producten. Het kan daarbij gaan om agro-toerisme, beheer van natuur en landschap, streekproductie, vermarkten vanaf de boerderij, zorgboerderijen of energieproductie. In tegenstelling tot de verdergaande ontkoppeling van bedrijf en omgeving in het proces van industrialisering, is bij vernieuwing de herkoppeling aan de omgeving een kenmerkend aspect (Van der Ploeg & Long, 1994). Er ligt bij deze bedrijven een relatieve nadruk op regionale markten en ze springen in op de toenemende vraag vanuit de samenleving naar andere producten dan voedsel alleen (figuur 2). Uit onderzoek onder Nederlandse boeren blijkt dat 40 procent van de boeren inkomsten heeft uit nevenactiviteiten en dus genegen is naast de voedselproductie andere activiteiten te ontplooiën (Van der Ploeg et al., 2002). Anders dan bijvoorbeeld gesuggereerd wordt door Vereijken en anderen (zie bijvoorbeeld Intermediair 37/2003 'De boer verdwijnt') vindt er veelal geen vervanging van landbouw door andere functies plaats, maar integreert de landbouw veel nieuwe functies.

De opkomst van de biologische landbouw

Een van de meest in het nieuws komende vernieuwingen in de landbouw is de biologische landbouw. De revolutie daarvan ligt niet zozeer in de grote arealen

Figuur 1 Op deze percelen van Natuurmonumenten in Drenthe, verbouwt een biologische boer graan voor veevoer, maar staat de bescherming van akkeronkruiden voorop.

Figuur 2 Kamperen bij de boer. Het landschap heeft een functie als productiefactor, omdat kampeerders mede voor het landschap komen.

die dit type landbouw inmiddels beslaat, in Nederland nu 2%, wel in het wenkend perspectief die het de maatschappij en politiek voorhoudt. De overheid ziet de biologische landbouw bijvoorbeeld als een voorloper richting duurzame landbouw. De biologische landbouwbeweging is mogelijk in staat om de negatieve gedachtevorming die er is over de landbouw (BSE, Mond en klauwzeer, gifkippen, vogelpest) om te vormen tot een iets boervriendelijker klimaat. Biologische boeren moeten dan wel waarmaken wat ze beloven over product- en omgevingskwaliteiten. Nu blijkt uit ons onderzoek (Hendriks en Stobbelaar, 2003), dat de landschapskwaliteit van biologische landbouwbedrijven gemiddeld genomen hoger is dan die op vergelijkbare gangbare bedrijven. Biologische landbouwbedrijven tonen over het algemeen genomen meer streekeigen kenmerken, dat wil zeggen ze drukken meer de lokale kwaliteiten uit dan gangbare landbouwbedrijven (figuur 3).

In die zin is de biologische landbouw een vorm van vernieuwing zoals dat hierboven is beschreven, omdat daarbij een vorm van herkoppeling aan de omgeving plaats vindt. Dat uit zich in een heel scala aan zaken die uiteraard in ieder gebied en bij ieder tak van landbouw (bijvoorbeeld veeteelt, akkerbouw, tuinbouw) een andere invulling krijgt (zie kader). Biologische landbouwbedrijven kunnen om die reden een inspiratiebron zijn voor de ontwikkeling van een waardevol landschap. Wat weer niet wil zeggen dat het met het Nederlandse cultuurlandschap vanzelf weer goed komt wanneer alle boeren omschakelen naar biologische landbouw. Biologische landbouw op zich

geeft (niet meer dan) een basiskwaliteit aan het landschap, een verdere verhoging van de kwaliteit moet komen door doelbewust in te grijpen in de inrichting van het landschap.

Wat voor landschap krijgen we in de toekomst

Het grootste deel van het platteland zal zeker nog lange tijd voor landbouwproductie in gebruik blijven. Daar zullen substantiële hoeveelheden landbouwproducten vanaf komen, die enerzijds van grootschalige bedrijven afkomstig zullen zijn en anderzijds van bedrijven waar de landbouwproductie niet de enige inkomstenbron is, of waar landbouw in dienst staat van een andere functie (zorg, natuurbeheer enz.). Daarnaast neemt de hoeveelheid mensen op het platteland die niet met de landbouw verbonden is verder toe. Zij eisen allemaal hun plekje in het landschap op en dit proces gaat vaak met de nodige verrommeling gepaard. Het landschap blijft weliswaar een agrarische uitstraling houden, maar het heeft niet meer de eenheid die kenmerkend was voor het (vooroorlogse) cultuurlandschap.

Om tegenwicht te bieden aan de verrommeling, zullen we op zoek moeten naar een streefbeeld voor het landschap in een streek. De vraag naar de (gewenste) identiteit van het landschap staat hierbij centraal. Ook de streekbewoners moeten de mogelijkheid hebben mee te discussieren over wat zij als identiteit van hun streek ervaren en in hoeverre ze de identiteit veranderd zouden willen zien. Het streefbeeld kan vervolgens als referentiekader dienen voor de vormgeving en plaatsing van nieuwe activiteiten.

Ze moeten bijdragen aan de identiteit van het landschap de lokale kwaliteiten versterken. Dit vereist zowel een proces als een productaanpak en zowel een architectuur- als een planningsbijdrage. Er rust een schone taak op de schouders van de planners en architecten van de Hucht om hier gezamenlijk mee aan de slag te gaan. Een interessant project zou zijn om een cluster van biologische landbouwbedrijven economisch, ecologisch en landschappelijk te optimaliseren. Nu zijn biologische bedrijven nog vaak een eilandje in een zee van gangbare bedrijven en staan los van de landschapswensen van consumenten. Door meer bedrijven en eventueel andere aangrenzende grondgebruikers erbij te betrekken kun je echt op landschapsniveau gaan ontwerpen. Door consumenten erbij te betrekken kun je hopelijk tot een ontwerp komen dat de consumenten zo aanspreekt dat ze er zich bij betrokken gaan voelen en het ook (geldelijk) gaan waarderen. <<

Noten

1. Geschreven naar aanleiding van het proefschrift van Karina Hendriks en Derk Jan Stobbelaar 'Landbouw in een Leesbaar Landschap. Hoe gangbare en biologische landbouwbedrijven bijdragen aan landschapskwaliteit' (ISBN 90-75271-09-3)
2. Door alle regelgeving omtrent dierziekten raken veehouderijbedrijven steeds meer afgesloten van de buitenwereld.

Literatuur

- Landbouw in een leesbaar landschap. Hoe gangbare en biologische bedrijven bijdragen aan landschapskwaliteit, K. Hendriks, D.J. Stobbelaar, Wageningen Universiteit 2003.
- Voedsel en groen: het Nederlandse agro-food-complex in perspectief, Ministerie van LNV, 2000.
- Landelijk gebied: kapitaal of kruitvat? J.D. van der Ploeg, in: Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke ordening en Milieubeheer, 2002.
- Kleurrijk Platteland. Zicht op een nieuwe land en tuinbouw, J.D. van der Ploeg, A. van Cooten, T. Kierkels, A. Logemann (red.), 2002.
- Born from within. Practise and perspectives of endogenous rural development. J.D. van der Ploeg, A. Long (red.), 1994.

Summary

Will the agriculture disappear from the Dutch landscape? It is an actual discussion. The number of agricultural firms descends, but the agricultural production is sustained and agriculture will stay the biggest user of the Dutch area. But more and more other forms of land use enter the rural area: nature conservationists, tourists, dwellers, but also hobby farmers and biological farmers. So it is very important to think about how to shape this new future agricultural landscape.

De landschapskwaliteit van biologische landbouwbedrijven

- Abiotische relaties komen op de biologische bedrijven sterker tot uitdrukking in o.a. soortensamenstelling van grasland, aanwezigheid en kwaliteit van natuurlijke elementen, landgebruik dat past bij bodem- en watersituatie. In een aanvullende studie in Drenthe hebben we daarnaast gevonden dat bij hetzelfde bedrijfstype in eenzelfde landschapstype de biologische bedrijven een hogere natuurwaarde hebben dan de gangbare bedrijven. Op de biologische bedrijven is een groter oppervlak beschikbaar voor natuur (5% t.o. 2%), de variatie van gebiedseigen biotopen is twee keer zo groot, de biotopen tonen meer positieve en minder negatieve kenmerken en de kwaliteit van ecologische netwerken enigszins hoger.
- Ruimtelijke patronen in het landschap zijn op biologische bedrijven vaak beter zichtbaar door o.a. het type vegetatie langs sloten, houtige beplanting, een betere situering van het erf met gebouwen en beplanting in de omgeving.
- De expressie van de seizoenen in kleuren en vormen door het jaar heen is op biologische bedrijven beduidend sterker. In West-Friesland en Drenthe speelt de diversiteit in akker- en tuinbouwgewassen een grote rol en in Waterland en Drenthe de soortensamenstelling en het beheer van graslanden op melkveebedrijven. Deze zijn niet jaarrond groen, zoals op veel gangbare bedrijven, maar vertonen een opeenvolging van kleurrijke perioden.
- De ontwikkeling van het landschap sluit op biologische bedrijven meer aan op de historische kenmerken van de streek. Dit is bijvoorbeeld te zien in het zoeken naar een streektypische bouwstijl, het creëren van streekeigen landschapselementen en het respecteren van ontginningpatronen.